

*El parany del temps de gràcia. El cas del convers Gabriel Sanç, botiguer de Xàtiva (1485-1492)**

[The grace period trap. The case of Gabriel Sanç, shopkeeper of Xàtiva (1485-1492)]

JACOB MOMPÓ

Universitat Catòlica de València

jacob.mompo@ucv.es

RESUM: L'efectivitat indiscutible dels edictes de gràcia de la Inquisició es fa ben patent en processos com el que ací tractem. La capa social dels conversos valencians, pràcticament diluïda al si de la societat cristiana dels seus temps, aflorà, en certa manera, a través de les delacions de familiars i coneguts que acudien a confessar els seus errors en temps de gràcia. D'aquesta manera, Gabriel Sanç es veié immers en un procés inquisitorial de què no pogué escapar. La documentació analitzada ens aporta, però, una sèrie de dades interessants per a l'estudi del col·lectiu dels conversos valencians.

PARAULES CLAU: Inquisició, conversos, València, Xàtiva, judaisme

ABSTRACT: The undeniable effectiveness of the Inquisition's edicts of grace becomes very clear in processes such as the one we deal with here. The social stratum of the Valencian converts, practically diluted in the middle of the Christian society of their time, surfaced, in a certain way, through the denunciations of relatives and acquaintances who came to confess their errors in time of grace. In this way, Gabriel Sanç was immersed in an inquisitorial process from which he could not escape. Nevertheless, the analysed documentation provides us a series of interesting data for the study of the Valencian converts.

KEYWORDS: Inquisition, converts, València, Xàtiva, Judaism

* Aquest treball s'emmarca en el projecte d'investigació «Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de fuentes documentales valencianas de la época foral» (PGC2018-097011-B-I00) del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats del Govern d'Espanya. L'autor és membre de l'Institut Isabel de Villena d'Estudis Medievals i Renaixentistes (IVEMIR-UCV), i IP del projecte Edició de Textos Medievals i Renaixentistes en Llengües Romàniques (EDITESMIR-UCV).

Recepció: 07/03/2022. Acceptació: 09/04/2022. Publicació: 27/07/2022

Introducció

Els edictes de gràcia inquisitorials foren, sens dubte, una eina formidable de què disposà la Inquisició, sobretot en els moments inicials de la institució. Foren, certament, un instrument del tot efectiu per a inventariar tots aquells susceptibles d'ésser heretges (Cruselles, E. 2019). Quan la Inquisició moderna s'instaurà a València als inicis de la dècada dels vuitanta del segle xv (Cruselles, J. 2014), la tasca d'identificació de conversos per part del Sant Ofici devia ser complicada, atès que bona part dels conversos valencians s'havien diluït entre els seus veïns, i gairebé havia finalitzat el procés d'assimilació que s'havia iniciat prop de cent anys abans, després dels assalts patits per les jueries el 1391 i les subsegüents conversions massives (Narbona 2012; Cruselles *et alii* 2015: 27-28). No és que no hi quedassen conversos que practicassen el judaisme —de fet, al llarg dels processos inquisitorials trobem, sovint, referències a l'observança, més o menys ortodoxa, de ritus jueus—, sinó que, aquells que ho feien, preferien —per raons òbvies— la discreció de la llar i del nucli familiar. De portes enfora, la immensa majoria dels conversos valencians es comportaven com a vertaders cristians.¹

La integració, per tant, obstaculitzava la recerca dels heretges. Però la publicació d'edictes de gràcia durant els primers anys de la Inquisició moderna, convidant els conversos a autodelatar-se i, també, a denunciar els seus amics, coneguts i familiars, aconseguí la identificació de conversos amb l'ajut inicial dels conversos mateixos que acudien a declarar (Bordes 2012: 645-646). Per

1 Per a B. Netanyahu (2005), els conversos de finals del segle xv eren plenament cristians, per bé que mantenien una sèrie de costums més o menys folklòrics. Haliczzer (1990: 211-212), en canvi, diferencia tres blocs de conversos: els que se sentien plenament jueus, els que es consideraven completament cristians, i aquells qui practicaren el judaisme i el cristianisme alhora. Gabriel sembla formar part d'aquest darrer grup, almenys quan afirma que pensava que totes dues creences contribuïrien a la salvació de la seua ànima. En aquest sentit, segons Hinojosa: «Aunque algún autor como B. Netanyahu considera que los conversos a fines del siglo xv eran ya verdaderos cristianos y las prácticas judías eran residuos folclóricos, la realidad demuestra que bastantes de ellos continuaban llevando a cabo prácticas judías» (2009: 84).

tant, la publicació del primer edicte de gràcia valencià, però sobretot els edictes que el seguien, donaren lloc a un seguit de confessions de conversos que, autoinculpan-se, esperaven obtenir la clemència del tribunal.

Ara bé, els edictes de gràcia tenien una altra finalitat a banda de l'autoinculpació de l'heretge en qüestió. En aquest sentit, el tribunal instava els confessants a delatar qualsevol persona de qui tinguessen constància que respectà la llei de Moisés. D'aquesta manera, tots aquells inculpats en declaracions de tercers es van veure implicats en processos paral·lels, per tal de corroborar la veracitat de les declaracions dels confessants. D'aquesta manera, l'obertura d'un procés particular generava, al seu torn, la incoació d'altres judicis contra la resta dels implicats. I així, la Inquisició investigà nombroses famílies de conversos amb la finalitat d'extirpar l'heretgia dels regnes en què hi tenia jurisdicció. En aquest context de delacions entre el cercle més proper hem de situar el procés contra Gabriel Sanç que ara ens ocupa.

El procés inquisitorial contra Gabriel Sanç²

Coneixem poques dades biogràfiques de Gabriel Sanç. Una és que era un botiguer de Xàtiva, el *pater familias* d'un nucli familiar benestant de conversos xativins. De fet, els Sanç tenien nombrosos treballadors i servents a sa casa, que els testimonis descriuen com un palau. Pels volts de l'any 1491, Gabriel devia ser d'edat avançada. Almenys, sabem que entorn l'any 1445 es casà amb Aldonça Carbonell, integrant d'una família de conversos xativins, amb qui visqué durant vint anys, fins que aquella morí. Després de dos anys de dol, Gabriel tornà a casar-se, en aquesta ocasió, amb Isabel Guasch, filla de l'argenter Joan Guasch. El matrimoni regentava la seua botiga i podem suposar-los una vida tranquil·la, almenys fins a la publicació de l'edicte de gràcia de l'any 1485, moment en què s'iniciava un degoteig de confessions i delacions que traurien

2 Conservat a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (AHN). Signatura: Inquisició, lligall 5311, expedient 16.

a la llum la preservació de ritus i tradicions jueves al si de diverses famílies de conversos de Xàtiva.³

Com veurem, Gabriel Sanç, confiant que el Tribunal el reconciliaria al si de l'Església, acudí a confessar durant el temps de gràcia de l'edicte de 1485. I, certament, aconseguí el seu propòsit i va poder abjurar dels seus errors en un acte públic de la fe. Ara bé, arran de les investigacions efectuades pel Tribunal a partir de totes les confessions dels qui s'acolliren al període de gràcia, el seu nom tornà a aparéixer en distintes delacions d'altres conversos que, com ell, confiaven així salvar-se. I així, després de recopilar suficient informació contra Gabriel, l'any 1491 el Sant Ofici li obrí el seu darrer procés.

El 31 de gener de 1491, a la ciutat de Xàtiva, el fiscal de la Inquisició, Pere Roís, davant de l'inquisidor Francesc Soler, acusava Gabriel Sanç per reincident. Tal com hem indicat, en 1485, Sanç havia acudit voluntàriament a autoinculpar-se durant el temps de gràcia i havia sigut reconciliat al si de l'Església. Ara, però, Roís l'acusava d'haver reincidit en les pràctiques herètiques judaïtzants. D'aquest procés, ventilat entre 1491 i 1492, es conserva la còpia de la confessió que Sanç efectuà arran de la publicació de l'esmentat edicte de gràcia de 1485. L'expedient, però, recull també un document interessant que ens permet aprofundir en les pràctiques habituals en el col·lectiu dels conversos valencians. Es tracta d'una llista de les preguntes que va haver de respondre davant del tribunal, que esdevé una mostra de l'interrogatori model que el tribunal feia a aquells que acudien voluntàriament a confessar:

Et primo fonch interrogat si és circumcís o si té algun fill o parent que sia circumcís.

Interrogat si és batejat o si té algun fill o filla que no sia batejat, o si sab o ha hoÿt dir que algun cristià tingua fill o filla que no sia batejat.

3 En aquest context degueren produir-se, també, els casos estudiats per Barrio (2013) al seu treball, interessant per a la reconstrucció de les creences i les pràctiques religioses dels conversos de Xàtiva. Per a l'estudi de la jueria de Xàtiva fins a l'expulsió, vegeu Hinojosa (1993)

Interrogat si ha fet lavar lo front de algun infant o infanta quan los tornen del bapisme per levar la crisma de la front, o si sab o ha hoÿt dir que algun altre ho haja fet.

Interrogat si ha menyspreat lo sacrament de la confirmació, no rebent-lo en ell mateix, o no permetent que sos fills e filles lo rebessen, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ho fessen o ho hajan fet.

Interrogat si ha empachat⁴ o desconsellat a algun jueu que·s volgués batejar, o a alguna sclava mora que·s batejàs, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ho empachassen.

Interrogat si los divendres a vespre en casa sua se han encessos cresols e lums per la solempnitat del disapte següent, e si han fet aparellar de menjar lo divendres per al dissapte a fi que lo disapte no s'aparellàs res en sa casa, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ho hajan fet.

Interrogat si ha celebrat los disabtes no fent fahena ni permetent que se'n fes en sa casa, ab intenció de servir la ley musayca, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ho hajan fet.

Interrogat si ha menjat pa alís en la Pasqua dels jueus celebrant aquella o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ne hajan menjat.

Interrogat si ha menjat de l'anyell pasqual ab latugues amargues e ab les altres cerimònies judayques, o si sab o ha hoÿt dir que algun altre ne menjàs.

Interrogat si ha menyspreat los dejunis de sancta mare Yglésia menjant carn e ous en Quaresma en divendres, e altres dejunis manats sens evident necessitat de malaltia, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres cristians ho hajan fet.

Interrogat si ha dejunat lo dejuni del Perdó⁵ e altres dejunis dels jueus, no menjant fins al vespre, vistes les steles, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ho fessen.

Interrogat si ha fetes fer en casa sua barraques de fenoll e altres rames en memòria de les cabanyelles dels jueus, o si sab o ha hoÿt dir que alguns ho hajan fet.

4 Segons el *Diccionari català valencià balear* (DCVB): *Empatxar: Impedir, posar obstacles.*

5 El dejuni del Perdó, o Yom Kippur, tenia lloc al setembre i era una de les celebracions religioses jueves que seguien mantenint molts dels conversos valencians. Vegeu, en aquest sentit, els treballs de Sánchez Moya (1966) i Dolader *et alii* (1990).

Interrogat si s'és fet instruhir a ningun jueu, fent-se mostrar la Torà, venerant aquella o besant-la en senyal de devoció, o si sab o ha hoÿt dir que alguns ho hajan fet.

Interrogat si ha donat diners o alguna altra cosa para edificació e reparació o ornament de la sinagoga, o si sab o ha hoÿt dir que alguns altres ho hajan fet.

Interrogat si ha fet soterrar algun embenat o ab altres cerimònies judayques, o si sab o ha hoÿt dir que ningun altre ho haja fet.

Interrogat si ha fet sacrifici de algun animal o aucell segons la manera judayca, o si sab o ha hoÿt dir que ningú ho haja fet.

Interrogat si ha menysprehat o innominiosament tractat lo sant sagrament de l'altar, o si sab o ha hoÿt dir que ninguns ho hajan fet.

Interrogat si ha açotada o innominiosament tractada la ymage del sant crucifixi o de la verge Maria, o si sab o ha hoÿt dir qui ho haja fet.

Interrogat si, en vituperi de la passió de nostre redemptor, ha açotat o crucificat algun gall, home o animal o aucell, o si sab o ha hoÿt dir que algú ho haja fet.

Interrogat si té ni sab qui tinga algun libre contra nostra sancta fe cathòlica, specialment sobre lo fet del mesies promés en la ley de Moysés.

Interrogat si ha cregut, docmatizat o dir creure res que sia contra la sancta fe cathòlica, o si sab que ningú docmatize, digua o cregua.

Interrogat si ha blasfemat lo nom de Jesús nostre redemptor o de la gloriosa verge Maria o de altres sants y sanctes, o si sab que ningú ho haja blasfemat.

Interrogat si ha cregut o dir creure que los hòmens se puguan salvar observant la ley musayca, o si sab que ningú ho cregua.

Interrogat si ha observada certa cerimònia en les dones parteres, a la qual dien la Vijola,⁶ o si sab ni ha hoÿt dir que ningú la faça.

6 La Vijola, *Besorab*, o festa de les Fades, tenia lloc al seté dia del naixement d'un nadó, que era introduït en un recipient amb aigua en què es llançaven objectes d'or i de plata, com ara monedes, amb la finalitat d'espantar els mals esperits (Cantera 1998: 106).

Interrogat si ha menyspreat les festes de sancta mare [Yglésia], ha fet fahena los diumenges e festes manades per sancta mare Yglésia, o si sab que ningú, menyspreant-les, hi haja fet fahena.

Interrogat si menyspreant la obediència de sancta mare Yglésia no se és curat de confessar y combregar tots anys ni de hoyr missa los diumenges e festes manades per la Yglésia, o si sab que ningú ho haja fet.

Interrogat si sab ni ha hoÿt dir que y haja hagut algun loch on se ajusten alguns cristians a fer oració a modo judaych ab Torà que tinguen.

Interrogat si ha degollat o si sab que ningú haja degollat ningun animal ab cirimònia ninguna.

Interrogat si ha levat lo nirvi de la cuixa o lo greix de les costelles del moltó, o si sab ni ha hoÿt dir que ningun cristià ho faça.

Interrogat si ha usat o sab que ningú haja usat de sortilegis, divinacions, invocacions de mals spirits e malefics nigromàntichs e de altres arts màgiques e prohibides per sancta mare Yglésia (pp. 5-8).

Moltes d'aquelles pràctiques o costums que recopila aquest interrogatori, que es repeteixen, sovint, en moltíssims processos contra conversos valencians, són rituals jueus, però també costums heretats de pares a fills que permetien a la comunitat conversa seguir respectant alguns preceptes de la llei de Moisès i, alhora, estretir vincles entre ells. D'altres, però, responen, més aviat, a concepcions estereotipades que la societat cristiana tenia dels jueus, sovint sorgides de material llegendari, com ara la crucifixió de persones o d'animals durant les celebracions de la Pasqua jueva.⁷ La presència d'aquest ritual de sang en l'esmentada pregunta se sosté en tant que la llegenda del Libell de sang, segons la qual els jueus sacrificaven un xiquet per Setmana Santa, gaudí d'una

⁷ La pregunta sobre les suposades crucifixions rituals efectuades pels jueus no són un fet aïllat. A tall d'exemple, aquella mateixa pregunta la trobem en altres processos, com ara el judici incoat contra Tolsana Joan, en què el fiscal preguntava, amb paraules semblants a les esmentades més amunt, a l'acusada «si en vituperi de la Passió de nostre redemptor ha açotat o crucificat algun gall, home o auell ornamental» (AHN, Inq. 5311: 15)

gran volada al llarg de l'edat moderna, per bé que els seus orígens es remunten a mitjan segle XII (González Salinero 2013).

Encara en relació amb els papers conservats referents a la confessió voluntària de Gabriel feta en 1485, l'expedient recull un altre document interessant que ens permet acostar-nos als moments previs a la confessió voluntària en temps de gràcia, això és, el jurament que hom havia de fer abans de la confessió pròpiament dita:

Vós jurau a la creu⁸ e als sants quatre evangelis per vós manualment tocats que direu a nosaltres judicialment tots vostres errors contra Déu e articles de la fe, sacraments de la sancta mare Yglésia, ley evangèlica e fe cathòlica que haveu fet e dit e que a la memòria vos poran venir e qui les vos haurà mostrades e a qui les haveu mostrades e ab qui les haveu dites ni fetes. E tot quant en açò sabreu, sereu interrogat. E si dieu la veritat, la sancta mare Yglésia vos haurà misericòrdia per quant haveu recorregut a la misericòrdia de aquella dins lo temps de gràcia. Si, emperò, no la direu, que aquest gran sacrament vos sia confussió al cos y a la ànima. Digau *amén*. Monstrant-vos que, si no direu la veritat com dit és, que no vos valrà lo temps de la gràcia, ans se procehirà contra vós com contra perjure, ficto e impenitent (pp. 8-9).

Llavors, aquell any de 1485, després d'haver jurat de la manera descrita, i després d'haver escoltat la bateria de preguntes referida més amunt, Gabriel Sanç presentava un escrit amb les seues confessions. En aquella ocasió, Sanç es remuntava prop de quaranta anys, i explicava que, després d'haver-se casat amb Aldonça Carbonell, aquesta l'induí a dejunar i a celebrar la Pasqua jueva:

Yo, Gabriel Sans, corredor, habitador de la ciutat de Xàtiva, presente a vosaltres, reverents senyors inquisidors de la herètica pravitat, la confessió mia davall escrita de les culpes e errors per mi comeses contra la ffe cathòlica e sancta mare Yglésia per haver celebrat cerimònies judayques en la forma següent:

8 En l'original, dibuixat el símbol de la creu.

Ço és que pot haver quaranta anys, poch més o menys, que yo·m casí ab Aldonça, filla d'en Carbonell, seder, habitador de la ciutat de Xàtiva, a inducció de la qual, ella e yo fé[ye]m lo dejuni del Perdó que fan los jueus en lo mes de setembre [...]. E féyem alguns altres dejunis que fan los jueus entre l'any. E celebràvem cascun any la Pasqua dels jueus menjant pa alís e api. E quant no teníem pa alís, menjàvem arròs e altres viandes (pp. 3-4).

Gabriel confessava, també, la celebració del sàbat, i els costums relacionats amb aquell precepte, com ara que Aldonça «apparellava casoles de viandes lo divendres al vespre para menjar a dinar en lo disapte». Segons la dita confessió voluntària, Gabriel visqué amb Aldonça prop de vint anys, fins que ella morí. Llavors, Sanç «stiguí viudo dos anys, que no fiu ninguna de les dites cirimònies». Dos anys després de la mort de la seua primera muller, però, Gabriel es casà amb «Guisabel,⁹ filla d'en Joan Guasch, argenter [...], la qual induhí a fer les dites caçoles de viandes lo divendres al vespre per al dissapte a dinar» (p. 4). Potser Isabel conservava millor les tradicions que no Aldonça, potser Gabriel no ho recordava bé, però a la seua segona muller, a més dels «actes herètics» que Gabriel havia imputat a la memòria de la seua difunta esposa Aldonça, afegia que Isabel realitzava també algunes de les pràctiques rituals culinàries pròpies de la llei de Moisès, com ara llevar el nervi de la cuixa del moltó. A més, Sanç admetia que cada any havia combregat i s'havia confessat, però que havia deixat d'explicar en acte de confessió totes aquelles cerimònies judaiques perquè pensava que, conjugant la pràctica dels preceptes jueus i, alhora, dels cristians, aconseguiria traure més profit quant a la salvació de la seua ànima:

[...] cascun any yo he confessat e combregat sens confessar dites cirimònies juayques perquè creya que axí les dites cirimònies judayques com la ley cristiana me podien aprofitar a la salvació de la mia ànima, e de les

9 Potser, *Jezabel*. Nosaltres ens hi referim amb el nom d'Isabel, l'opció més repetida al llarg del procés, per bé que els testimonis alternen els noms *Guisabel*, *Guesabel* i *Isabel*.

quals m'è penit e-n demane perdó a santa mare Església e a vosaltres, reverents senyors inquisidors» (p. 4).

Després d'haver confessat en temps de gràcia, el 14 de febrer de 1486, Gabriel Sanç abjurà a la capella major de la seu de València davant la multitud que aquell dia s'hi congregà durant la celebració de la missa. La documentació consultada conserva un fragment abreujat de la sentència pronunciada pels inquisidors Martí Enyego, canonge i vicari general de l'arquebisbe de València, i fra Joan d'Èpila, dominic. Tot i que la còpia d'aquell fragment de la sentència està expressament abreujada pel final, sabem que els inquisidors, durant el transcurs d'aquell acte, perdonaren els errors comesos i reconciliaren Gabriel Sanç i Jaume Torregrossa¹⁰ al si de l'Església:

En lo principi de nostre adveniment en la present, era fama pública com alguns, y en gran nombre, viuen contra lo gremi de sancta mare Església e de la ley evangèlica, hereticalment servant cerimònies judayques. E, volent usar de offic de paper piadós, promulgàrem edictes de gràcia a totes e sengles persones que volguessen venir a confessar sos errors e abjurar aquellas, e serien rebuts y tractats ab misericòrdia, segons en aquelles largament és tengut. E per quant vosaltres, Gabriel Sants [e] Jaume Torregrossa, i sou venguts dins lo temps dels dits edictes, confessant vostres errors segons per les confessions de cascú de vosaltres davant nós judicialment fetes etc. (p. 10).

Però poc després, el 27 de novembre 1487, Marc Frigola, hostaler de Xàtiva, acudí a confessar i explicà que, per aquell moment, feia deu o dotze anys, serví a casa de Bernat Malferit, sastre de Xàtiva, per espai de sis o set anys que passà fent d'«aprenedís e a soldada». Llavors observà que en dita casa i a casa de Gabriel Sanç, divendres al vespre s'encenien cresols amb metxes noves i s'aparellaven cassoles de tonyina i albergínies els divendres per a dinar els dissabtes, viandes de què el testimoni també gaudia.

10 Desconeixem la relació entre ambdós, que, tanmateix, abjuraren en la mateixa cerimònia.

El matrimoni Malferit, junt amb Gabriel Sanç, participaven en tots aquests ritus. Però, a banda d'aquells suposats actes d'heretgia, el testimoni creié adient denunciar que, malgrat que tots aquells de qui parlava treballaven dissabte, fet que *a priori* els eximia del crim d'observar el sàbat, no ho feien més que per aparentar, de cara als seus veïns, la seua condició de cristians:

E lo dissapte no feyan tanta faena los damunt dits com acustumen de fer los altres dies, sinó que-n feyan per parenteria (p. 10).

Però no acabà ací Frigola de denunciar allò que la seua presumpció empenyia a identificar Gabriel amb un heretge, sinó que afegí que els dies en què se celebrava algun dejuni jueu, «lo dit Sanç se n'anava la hora del dinar a passejar», segurament, a parer de Marc, per poder dejunar a recer de mirades indiscretas (pp. 10-11). Ara bé, quan en 1491 fou cridat a declarar en el procés contra Gabriel, Frigola no recordava res més, sinó que els dissabtes no feien feina, o no en feien gaire.

Per la seua banda, el 29 de novembre de 1487, Antoni Albert declarava que durant vint anys regentava la carnisseria dels jueus de la ciutat de Xàtiva, «y pesava la carn que los jueus mataven y havien de menjar». I de tot aquell temps recordava alguns clients, entre els quals hi figurava el nom de Gabriel Sanç i el de l'argenter Pere Guasch (pp. 11-12).

Aquell mateix dia va comparéixer l'honorable Bernat Vila, prevere beneficiat de la seu de Xàtiva, i va afirmar que en casa de Sanç s'observaven diferents ritus jueus, com ara que els divendres netejaven la casa «com fan los cristians de natura en los dissabtes». En canvi, els dissabtes no treballaven. Sospitava el prevere Vila, tal com feia, també, Marc Frigola, que els Sanç intentaven dissimular, però que, en realitat, no treballaven, «sinó que staven ataviats, e com veyan algun, se posaven a fer faena» (p. 13).

Encara aquell mateix dia, Teresa, esposa de l'obrer de vila Bernat Sanç i criada de Joanot Sanç, fill de Gabriel, comunicava al Tribunal allò que ella mateix havia pogut veure mentre espiava Gabriel a través d'una finestra de la casa on servia:

Dix que a Gabriel Sanç, *olim* cambiador, pare del dit Johanot Sans, que le veo menjar peça de carne en viernes, lo qual vio ella, testimonio, por una finestra de casa de son amo (p. 13).

L'1 de desembre de 1487, compareixia Damiata, muller de n'Antoni Corts, «habitador de la ciutat de Xàtiva o de la Olleria» (p. 13), que esdevé, segurament, la testimoni més interessant d'aquest procés, en tant que ens aporta informació detallada de diverses pràctiques que anaven més enllà de determinats costums ancestrals o tradicions culinàries.

Damiata havia servit dos anys a casa de Gabriel Sanç i la seua segona esposa, que ella anomena Isabel, llavors feia quinze anys. Segons la delatora, el matrimoni ordenava als seus servents que agranassen i netejassen casa els divendres «axí com fem los cristians de natura los dies de vespres de pasqües y de Nadal», a més de declarar la celebració a casa dels Sanç d'altres ritus jueus, com ara la realització de tres dejunis a l'any, ritus, aquests, que també celebraven els fills del matrimoni: Lluís, de deu anys, «y Aldonça chica, *quondam*, de edat de sis anys (p. 14)». Afirmar, també, que tots ells menjaven carn en Quaresma, i que, quan ella els ho recriminava, Gabriel li demanava que «per què scupia sang». Segons Damiata, un Dijous Sant al vespre, el matrimoni la feu eixir de casa i l'exhortà a no tornar-hi fins divendres a l'hora de dinar. Quan ella hi tornà, observà un gabinet brut de greix de carn, fet que aportava com una prova indiscutible que havien menjat carn en Divendres Sant (p. 14).

Però, sens dubte, el passatge més interessant que descriu Damiata en la seua delació té a veure amb els rituals efectuats entorn el naixement d'un fill de la família. Segons la denunciante, el dia que parí na Isabel un fill mascle, la madrina soterrà les robes del llit on havia vingut el nadó al món. Llavors, Gabriel agafà terra blanca d'on s'havia soterrat aquell llit i l'espargí a sobre del llit de sa muller. La testimoni detalla també les celebracions i sacrificis que, huit dies després del naixement, feren durant la realització de la circumcisió:

E més dix que veu ella, dita testimoni, per una vegada que parí la dita sa senyora hun fill, e lo dia que naxqué lo dit fill, quant la madrina hagué

soterrat lo lit de la dita sa senyora quant hagué parit, vingué lo dit son amo allí hon havia soterrat lo lit la dita madrina. E pres terra blanca e posà-la damunt lo dit lit de la dita sa muller. Y après, a cap de huyt jorns, venia lo dit Gabriel Sants y feya venir un moro que se apelava Toronget, barber, que stava en la moreria de la present ciutat de Xàtiva —no sab si és viu— e prenien un gall, o gallina, e degollaren aquell e lo posaren en hun cabacet en la privada, y una corda ligada en lo cabacet, e lo dit cabacet stava penjat en la privada. Y a cap de huyt jorns vingué lo dit moro e lo dit son amo e una juhia apelada Chamil-la [e] prengueren lo dit cabacet e se tancaren en una cambra —no sab ella, testimoni, què és lo que feren ni què no— ab lo dit gall en lo cabacet. E aviaren a ella, testimoni, a l'obrador de la botigua de la dita casa, e que meteren un ast entravessat en la porta del palau hon parí la dita sa senyora son fill Rafel (pp. 15-16).

L'escrivà explicava, en una anotació al marge, què era aquell ast que havien travessat darrere la porta del palau dels Sanç: «Detràs la porta del dit palau hon parí, posaren una granera». Damiata afegí, a més, que quan tornaren el nouvingut Rafel del seu bateig, els pares, junt amb la germana d'Isabel, Aldonça, habitant de València, s'esforçaren a llavar-li l'oli de la crisma i eliminar així qualsevol rastre del sagrament cristià. Una vegada la criatura restà neta, untaren amb indi¹¹ la camisa que el nadó havia vestit en el bateig (p. 15-16).

Afirmava, encara, Damiata que Gabriel Sanç, cada matí, es llavava les mans i la cara, se n'entrava en una cambra, «prenia hun libret chich en la mà y feya oració en aquell mirant al cell per una finestra y caboteant». La testimoni no coneixia les oracions a què es referia, per bé que assegurava que, quan resava, Gabriel pronunciava els mots «Adonay, Saddy,¹² Abraham, Jacob» (p. 16). Igualment, cada divendres i dissabte, Gabriel prenia un got en taula «y

11 Segons el DCVB: «Pasta feta de les fulles i troncs de diferents plantes, especialment de la *Indigofera tinctoria*, d'origen oriental, i que serveix per a tenyir de blau».

12 *Shaddai*, «l'Omnipotent o el Totpoderós», és una de les referències al nom de Déu en forma d'epítets o atributs (Reichert 2017: 124).

posave-y vi i bevia lo dit got dient una oració que ella, testimoni, no entenia». Després de l'oració, Sanç donava a cadascú un bocí de pa i un glop de vi.¹³

Anys més tard, en 1491, Damiata afegí encara una llista dels aliments que tenien prohibits a casa d'en Gabriel Sanç, com ara «carnsalada de porc, enguiles, conills, lebres, musola ni peix que no tingués scata», i relata una escena que devia repetir-se cada vegada que els fills del matrimoni tornaven a casa:

[...] quant lo fill e filla dels dits cònjuges los venien d'escola o d'escriptura, los dits cònjuges los feyan besar les mans e déyan-los «Benahem del cel te cobra», e no·ls senyavan, sinó que los posaven la mà al cap (p. 16).

Continuava Damiata afirmant que mai no els havia sentit resar cap oració cristiana, ni, tampoc, combregar o anar a confessar. A més, si el que deia Damiata era cert, tant Gabriel, com Isabel, com els germans d'aquesta, Lluís i Pere Guasch, devien ser bilingües, ja que ella explicava que, quan es reunien tots i aquella estava davant, parlaven hebreu per tal que ella no entengués res del que deien.

Encara declarà un acte de blasfèmia que devien repetir els cònjuges cada Setmana Santa:

E quant venia lo Dijous Sant, que feyan monuments en les esglésies e monestirs e feyan alguna representació, deyan «[qual] stà, al foch baja» dient-ho de Nostre Señor, que estava en los monuments, e del Jesús de les representacions» (p. 16).

Com veurem més endavant, el fragment de la sentència final que es refereix a aquests actes de blasfèmia diu:

13 Damiata descriu els moments previs al sopar dels divendres, amb què s'inicien les celebracions del sàbat. Durant aquestes celebracions, qui presideix la taula beneeix el vi i fracciona el pa, que simbolitza la manà que, segons el relat bíblic, alimentà els israelites durant l'èxode pel desert (Cantera 2006: 25; Motis Dolader 2020: 113-114). En la sentència final, l'inquisidor afegirà que Gabriel Sanç, durant aquest acte, resava l'oració de la *Barahà*, o benedicció. Vegeu, en aquest sentit, el treball de Chamorro (2006: 121-122).

E per ço que lo Dijous Sant, quant feyen los monuments en les yglésies e monestirs e feyen representació, lo dit Gabriel Sanç deya «qual està, el Joan baja», dient-ho de nostre Senyor Jesucrist, qui stava en semblança en la dita representació, e de nostre senyor Jesucrist, qui stava en los monuments.

En el testimoni de Damiata hem vist que el matrimoni deia «qual està, al foch baja». Desconeixem a què pot ser deguda la inclusió ací, en la sentència final, de l'expressió «qual està, el Joan baja». Pot ser que ací —o allà— es tracte d'un error del copista. Pensem més probable que la blasfèmia proferida tingués més a veure amb desitjar que es cremàs la imatge de Jesús de dits monuments: «al foc vaja». En qualsevol cas, més enllà del fet anecdòtic, la ressenya d'aquelles paraules que proferien Gabriel i Isabel és, tal vegada, una de les referències més antigues a la festa xativina de la Setmana Santa. Això es deu al fet que, per bé que se sap que les festes dedicades a la commemoració de la setmana de Passió devien remuntar-se a finals de l'edat mitjana, la crema de l'arxiu durant el fatídic 1707 ha impedit la preservació de gran part de la documentació d'època foral.¹⁴ Així, en el breu passatge que Damiata hi dedica en la seua delació, s'hi entreveu la celebració de representacions que tenien lloc durant el Dijous Sant, així com l'existència de monuments amb imatges, almenys, de Jesucrist. Aquests actes es remuntarien als inicis de la dècada de 1470, probablement entre 1472 i 1474, durant els dos anys que Damiata serví a casa d'en Gabriel Sanç. Segons la testimoni, Gabriel i Isabel blasfemaven el nom de Jesucrist durant els actes de la Setmana Santa que devien realitzar-se, almenys, el Dijous Sant, bo i desitjant que se'n cremés la figura que devia haver-hi en el que l'acusada anomena «monuments», distribuïts en les diferents esglésies i monestirs de la ciutat. Devia tractar-se, possiblement, de diverses imatges devocionals instal·lades en els distintos llocs de culte cristià de Xàtiva.

14 Vegeu una descripció dels fons arxivístics i una ressenya històrica de l'Arxiu Municipal de Xàtiva al web <http://www.xativa.es/va/arxiu-municipal/larxiu>. En aquest mateix sentit, vegeu el web de l'Associació d'Arxivers i Gestors de Documents Valencians, <https://arxiversvalencians.org/arxiu-municipal-xativa-elsnostresarxius>.

També desitjaven, segons Damiata, que es cremés «el Jesús de les representacions», no sabem si teatrals o litúrgiques, que també hi tenien lloc.

Amb les delacions d'aquests testimonis com a prova, el 31 de gener de 1491 l'inquisidor ordenà la captura de Gabriel Sanç, que fou detingut l'endemà mateix (p. 17). Amonestaren, com era habitual, l'acusat que confessàs, però Gabriel afirmà no haver comés més cerimònies de les que tenia ja confessades en temps de gràcia (p. 18). El 2 de febrer, l'amonestaren per segona vegada. Atesa la negativa de Gabriel a confessar qualsevol crim més que, suposadament, havia comés, el fiscal llançà la seua acusació. L'acusava, en primer lloc, de respectar l'observança del sàbat i, igualment greu, de conèixer més gent que ho fes i no haver-los delatat. A més, li imputava la coneixença de diferents oracions i cerimònies jueves, tant en hebreu com en català, a banda de les referides pràctiques efectuades a fi de llevar la crisma dels recentment batejats:

[...] lo dit delat Gabriel ha deprés moltes cerimònies judayques axí en pla como en hebraich, las quales deya mirant al cel capotejando, e axí és ver. E sab de moltes altres persones que sàpian les dites orecciones [...] el dit Gabriel traÿa una nòmina en ebrayco, e axí és ver. E sab de altres persones que àjan portat nòmines en ebraich [...] lo dit Gabriel Sanç, quando paria sa muller, après que portaven la criatura del bateig, prenia la creatura e rentava-la tota ab aygua tèbia y oli. E après que la havia rentada, prenia indi e untava la dita criatura ab lo dit indi [...] e sab de altres persones que ajan rentada la crisma ad altres criaturas (pp. 19-20).

És a dir, durant el període de gràcia de 1485, Gabriel havia confessat, sobretot, haver fet dejunis jueus sempre induït per les seues mullers. Ara, els inquisidors, afegien les diferents cerimònies que no havia confessat en temps de gràcia i, sobretot, que coneixia més conversos que seguien mantenint llurs tradicions jueves sense haver-los delatat, ni abans, durant el termini de gràcia, ni ara, durant les monicions prèvies a l'acusació del fiscal (p. 21).

El 10 de març de 1491, en presència de l'inquisidor Diego Magdaleno, Gabriel admeté saber oracions jueves, que recità íntegrament davant del tribunal i que l'escrivà anotà, abreujades, al procés:

Ojas, Israel, Adonay, nostre Déu. Amaràs a ell ab tot ton cor, ab tota ta ànima y ab tot ton haver. Y seran les paraules aquestes que yo mane¹⁵ huy sobre ton cor.¹⁶ *Interrogatur dixit large totam orationem*
Seent en amagament del sobirà serà albergat. Diré al senyor ma empara, ma força, mon Déu, que yo-m fiu en ell, car scaparé a tu de laç y de escampament.¹⁷ *Interrogatur dixit totam orationem large* (p. 25).

En aquell interrogatori, els inquisidors preguntaren a Gabriel per què no havia declarat que coneixia aquestes oracions quan va confessar en temps de gràcia. Gabriel va respondre que en aquella ocasió li demanaren si sabia oracions en hebreu. Com que no era el cas, no en va confessar cap. Ara bé, si li haguessen demanat que confessàs les oracions que sabia en català,¹⁸ les haguera confessades.

[...] perquè no sabia ninguna oració en juhiesch y que no le interrogaren sinó [si] sabia oracions en hebrayc. Que si li interrogaren que sabia oracions judayques en lengua cristiànega, que ell, confessant, les diguera (p. 25).

El 10 de novembre de 1491 va comparéixer Gabriel a l'audiència del tribunal de València, en aquella ocasió, davant l'inquisidor Joan de Monasterio. Llavors, li preguntaren si ell induí na Isabel, «sa muller que ara té», a celebrar cerimònies judaiques. En aquell moment, al contrari que en les confessions del temps de gràcia, Sanç afirmà que va ser ell qui la induí «dient-li que fes axí com ell, confessant, feya» (p. 29). Molt probablement, Gabriel se sabia condemnat i intentava, almenys, salvar la vida de la seua esposa. De fet, de la lectura de la sentència final es desprén que Gabriel, en la part final del procés, va rebutjar la defensa i va demanar, rendit, la conclusió de la causa, reconeixent-se culpable

15 En l'original: *manant*.

16 Es tracta del fragment inicial de la *xemà*, oració que prové del Deuteronomi (Dt 6, 4-9)

17 Oració que, adaptada, prové del Salm 91.

18 El terme que utilitza Gabriel és «llengua cristiànega», suposem que les sabia en català, que és com les copià l'escrivà.

de tots els delictes que se li imputaven. En aquest darrer interrogatori, preguntat si obligava la seua dona a observar el sàbat, confessà que:

[...] a vegades se lexava de fer faena, y a vegades no; y li plahia a ell, confessant, que la dita sa muller observàs lo dissabte y fes les dites coses perquè ell, confessant, feya tantes cerimònies com hun juheu pogués en quant ell, confessant, ho pogués fer. Y fins al temps que se abjurà en poder de mestre Èpila, tostemps cregué salvarse en la ley de Moysés; y que després ençà ha vixcut com a bon cristià y tengut la fe catòlica (p. 29).

Finalment, li demanaren, també, si sabia si els seus fills havien abjurat. Sanç devia fer ja temps que no veia els seus fills, i explicà que, segons havia sentit dir, els seus fills, efectivament, havien abjurat en el darrer edicte de gràcia, i que havien anat de penitents en processó.

No s'han conservat més testimonis ni, tampoc, la resta de les confessions de Gabriel, però pel que podem observar a través de la sentència final, o bé s'hi sumaren les delacions d'altres testimonis, o bé Gabriel, intentant exculpar la seua esposa, acabà confessant més actes i paraules contràries a la fe catòlica que ell mateix havia dit i comés. La llista de crims que li imputaren inclou la realització del dejuni del Perdó (Yom Kippur), però també d'altres, com el dejuni de la reina Ester (Purim), la celebració la Pasqua jueva, l'observança del sàbat, la festa jueva de Cap d'Any (Roix ha-Xanà), la de les Cabanyelles (Sucot), la festa de la Vijola, o festa de les Fades (*Besorah*), durant el naixement dels seus fills, així com netejar-los la crisma en tornar del bateig. També l'acusaven d'haver realitzat ritus nupcials jueus les dues vegades que es casà, la coneixença de diferents oracions jueves i la imposició de les mans als seus fills cada vegada que tornaven a casa. A més, fou acusat de blasfemar durant les esmentades representacions de Setmana Santa, de menjar carn per Quaresma, de no creure en el sagrament eucarístic ni en la virginitat de Maria. Finalment, entre l'extensa llista de crims imputats a Gabriel, destaquem la seua assistència a la sinagoga per reverenciar la Torà, donar almoines a jueus o aportar diners per a la reparació i ornament de la sinagoga.

Reunits els consultors del Tribunal el 21 de febrer de 1492, part de l'òrgan consultiu aconsellà que Gabriel fos reconciliat al si de l'Església, però tot imposant-li la pena de presó perpètua i la confiscació dels seus béns. Els altres consultors, però, no foren tan benèvols i expressaren que Gabriel Sanç, tal com s'havia demostrat al procés, era un heretge simulat i impenitent, i com a tal havia d'ésser relaxat al braç seglar. Per tant, que havia de pagar la pena que la justícia seglar contemplava per als heretges: morir a la foguera (p. 31). I aquesta fou la pena que, finalment, aplicaren a Gabriel.

Així doncs, el divendres 16 de març d'aquell any, entre les vuit i les nou del matí, a la plaça «*vulgariter nuncupata* la plaça del Portal dels Apòstols de la seu de València», amb veu alta i clara perquè la multitud que s'hi congregà pogués escoltar-lo nítidament, l'inquisidor Joan de Monasterio pronuncià una extensa sentència, que reproduïm perquè el lector es faça una idea de la incertesa que degué patir Gabriel durant els darrers instants de la seua vida, mentre escoltava les paraules de l'inquisidor Joan de Monasterio, que anaven desgranant a poc a poc els crims que se li imputaven. A mesura que l'inquisidor avançava en aquella lectura, Gabriel pogué anar inferint, amb terror, la pena que estava a punt de pagar, i que, tanmateix, no sabé de ciència certa fins a aquell mateix moment:

Nós, Joan de Monasterio, licenciat en Decrets, inquisidor de la herètica e apostàtica pravitat de la ciutat e diòcesi de València y dels bisbats de Tortosa, Sogorb e Sancta Maria de Albarrazín, per les auctoritats apostòlica dat e deputat, e per la ordinària per lo reverendíssim senyor lo senyor don Rodrigo de Borja, per miseració divina, cardenal e bisbe de València, specialment creat para inquirir de la dita herètica e apostàtica pravitat en la dita ciutat e diòcesi de València.

Vist per nós lo present procés criminal activat y ventilat davant nostres predecessors y davant nós entre lo venerable procurador fiscal e ministre de aquest Sant Ofici de la Inquisició, agent e denunciante, de una part, e Gabriel Sanç, tender, vehí de la ciutat de Xàtiva, delat e deffent sobre los crims de heregia y apostasia de la part altra.

Vista la clamosa informació per part del dit procurador fiscal contra la part delada donada. Vista una confessió dins lo temps de gràcia davant los *tunch* inquisidors per lo dit delat feta e la sentència contra aquell donada. Vistes les monicions per nostres predecessors y per nós al dit delat fetes para que confessàs sos delictes y errors, offerint-nos, si axí ho fes, [a] tractar-lo misericordiosament. Vista la denunciació articulada per part del dit procurador fiscal contra lo dit delat donada. Vista la interrogació e responsió sobre los dits articles de la dita denunciació feta. Vista la probació per testimonis per part del dit procurador fiscal contra lo dit delat feta. Vista la publicació dels dits testimonis en presència del dit delat feta. Vista la assignació para contradir y deffensar contra los dits testimonis y errors al dit delat donada. Vistes les interrogacions, confessions y negacions per lo dit delat fetes. Vista la renunciació de les dites proves y deffenses y encara lo terme donat a la dita part delada para donar ses defenses. Vista la renunciació y conclusió en la present causa per lo dit delat feta. Vists y regoneguts tots los actes en lo present procés fets y activats.

Examinat diligentment lo present procés y totes les coses en aquell contengudes, trobem en veritat que lo dit Gabriel Sanç, essent cristià batejat, ha passat als ritus y cerimònies judayques, per ço que moltes e diverses vegades ha fet <moltes e diverses vegades> lo dejuni del Perdó que fan los jueus en lo mes de setembre, no menjant de tot lo dia fins al vespre, vistes les steles, demanant-se perdó los uns als altres. E axí mateix ha fet altres dejunis en el any per devoció. E per lo semblant ha fet la Pasqua dels jueus del pa alís moltes vegades, menjant pa alís en aquella e no altre pa, e quant no tenia pa alís menjava arròs e altres viandes. E per ço que ha guardat moltes e diverses vegades lo dissabte, ab la major solepnitat que podia, fent denejar lo divendres al vespre tota la casa, e encendre cresols nets ab meches noves, e fent aparellar lo dit divendres caçoles de viandes per al disapte. E lo dit divendres a vespre feya mudar tovalles netes en la taula e lançols nets en lo lit. E los dissabtes de matí se mudava camisa neta.

E axí mateix ha celebrat totes les festes dels jueus, ço és, la festa de Cap d'any, e la festa de les Cabanyelles, e lo dejuni d'Ester, ab tota aquella so-

lempnitat que podia. E per quant paria sa muller, feia la Vijola a la setena nit, fent bunyols e gran festa a modo dels jueus.

E per ço que quant feu bodes de ses mullers, la primera nit de les bodes, tantost que les havia hagudes fadrines, se apartava d'elles. E axí mateix ha induhit e mostrat a fer les dites cerimònies a altres persones. E per quant sabia y deya les oracions judayques següents: «Adonay, nostre Déu, amaràs a ell ab tot ton cor, ab tota ta ànima y ab tot ton haver, etc.». E axí mateix deya una altra oració judayca del tenor següent: «Sent en amagament del sobirà serà albergat etc.». E per ço que llevava lo nervi de la cuxa del moltó. E perquè quant portaven a sos fills o filles del batejar, ab un drap banyat los levava la crisma de la front crehent que aquella no era de eficàcia alguna ni los poria dar salvació, per ço no volia que sos fills o filles la tinguessen.

E per ço que, quan sos fills venien d'escola y li besaven la mà, lo dit Gabriel Sanç deya: «Benahem del cel te cobra», e may los senyava, sinó que·ls posava la mà damunt lo cap. E per lo semblant no menjava carnsalada de porc, anguiles, conills, llebres, muçola ni peix que no tingués scata. E per semblant lohava e deya molt de bé dels jueus.

E per ço que lo Dijous Sant, quant feyen los monuments en les yglésies e monestirs e feyen representació, lo dit Gabriel Sanç deya «qual està, el Joan baja», dient-ho de nostre Senyor Jesucrist, qui stava en semblança en la dita representació, e de nostre senyor Jesucrist, qui stava en los monuments.

E per ço que lo dit Gabriel Sanç, lo divendres al vespre, feya la horació de la Barahà, benehint lo pa e lo vi al modo judaych, e axí mateix en Quaresma y en la Setmana Santa menjava carn. E per ço que, quan anava a missa, no crehia en lo sagrament de l'altar ni en ninguna cerimònia de la Yglésia, e que no tenia per res a la confessió ni a la combregació, ans se tenia per pecador del que feya de anar a la yglésia, com no cregués res de aquella, e lo que feya, feya per demostració de la gent. E per ço que no crehia que la verge Maria fos verge.

E perquè és anat moltes e diverses vegades a la sinagoga ab molta devoció per oyr les cerimònies que deyen e per veure la Torà e fer-li reverència, donant oli per a les lànties e almoyna per amor de Déu als jueus, crehent

que allò lo havia de salvar e no altra cosa. E per ço que deya les oracions del «Semà Israel Adonay etc.» e la oració del «Binoam Adonay etc.» ab gran devoció de la ley de Moysés. E per ço que portava damunt la sua persona una nòmina, ab gran devoció, escrita en ebraich. E per ço que ha fet lo confort a la manera judayca. E per ço que ha menjat moltes vegades carn degollada de jueus, e la volateria que menjava la feya degollar a jueu. E perquè se creya salvar en la ley de Moysés.

E per ço que'l trobam herege negatiu, ficte e simulat y no haver-se reduhit a la sancta mare Yglésia, ab cor cencer, consciència bona, e fe no ficta segons bon cristià deu fer.

E perquè desijam stirpar e desraygar en tot, segons que per lo nostre offici som tenguts y obligats, los tals nephandíssims e grans errors perquè lo nom de nostre salvador y redemptor Jesucrist sia verdaderament, sens simulació, ypocresia y cuberta alguna, cregut, adorat, servit e lohat, e que ningú en nom de Jesucrist e sots espècie de anyell no sia en les obres y voluntat jueu, ni tingua lo cor de lop.

Estes e altres coses ateses y considerades en justícia e rahó consistentes, hagut sobre aquelles y sobre tot lo present procés madur consell ab persones letrades e de bona consciència, tements Déu, e tenint a Déu davant los ulls, de qui proceheixen tots los rectes e justs juhins a dar e promulgar aquesta nostra difinitiva sentència, procehint en la forma següent:

E perquè per los mèrits del present procés, canònica e legítimament, nos consta lo dit Gabriel Sanç ésser verdaderament herètic judaÿtzant, ficte, simulat y negatiu y haver passat als ritus e cerimònies judayques.

Per tant, pronunciam sentència e difinitivament declarem lo dit Gabriel Sanç, de gran temps ençà, haver comés crim d'heretgia y apostasia, y essent cristià batejat, haver passat als ritus e cirimònies judayques y haver servat la ley musayca ensemps ab la evangèlica de nostre salvador y redemptor Jesucrist y haver stat y ésser de present herètich, negatiu, ficte e simulat.

E per aquesta nostra mateixa definitiva sentència, condempnam al dit Gabriel Sanç per herètic negatiu, ficte y simulat, y declaram aquell, del temps que comés los dits crims ençà, haver stat y ésser de present de sen-

tència de excomunicació major e de anathema ligat y haver encorregut en les penes de dret.

E més declaram tots los béns del dit Gabriel Sanç, ensemps ab los fruyts reebuts del temps que cometé los dits crims ençà, haver stats y ésser de present confiscats a la cambra e fisch del rey nostre senyor, al qual, o a qui tal offici tindrà o per allò serà diputat, manam en virtut de sancta obediència en quant de dret podem y devem, que li donam licència que aquells prengua per seus y com a seus, segons que per dret canònic és statuhit y ordenat.

E perquè les penes dels dits heretges no sols se stenen als apòstatas y heretges, mas encara a la progènie y posteridat de aquells. Per tant, *et alias*, per aquesta nostra diffinitiva sentència, condepnam, privem i per privats denunciem als fills del dit Gabriel Sanç, herètic, judaïtzant, fecte, simulat y negatiu, fins al segon grau inclusivament de tots los oficis y beneficis eclesiàstichs y seculars. Y donam aquells per a tostemps per inhàbils para impetrar e possehir altres de nou. E los manam que no puixcan portar damunt si ni en son abillament vestidures que són insígnies de alguna dignitat o milícia eclesiàstica o secular.

E perquè la santa mare Yglésia no té altre que contra lo dit Gabriel Sanç puixca ni dega fer, sinó sols desenparar, remetre y relaxar aquell al braç y jutge secular para que li done, segons sos demèrits, ab pietat y clemència, la pena que mereix per justícia.

Per tant, *et alias*, ab les protestacions acostumades per dret canònic statuhides y ordenades per nós fahedors com de present les fem, desemparram, remetem e relexam al dit Gabriel Sanç per herètic judaïtzant, fecte, simulat e negatiu, condepnat e declarat, al braç y jutge seglar, és a saber, al molt magnífich mossèn Lluís de Cabanyelles, cavaller e governador de present en lo regne de València, o al magnífich mossèn Galvany Alegre, cavaller, justícia en lo criminal de la dita ciutat de València, o a qui de justícia pertany, para que faça del dit Gabriel Sanç, ab clemència *cura effusionem sanguinis*, lo que de justícia trobarà ésser fahedor. E axí ho pronunciam e declaram per aquesta nostra diffinitiva sentència en aquests scrits (pp. 35-38).

I d'aquesta manera, des del cadafal de fusta construït per a l'ocasió, Gabriel escoltà aquesta sentència, pronunciada per l'inquisidor Joan de Monasterio, a la plaça dels Apòstols de la ciutat de València, davant de tota la multitud que hi acudí. I entre tota aquella gentada, des d'una posició privilegiada, observava atentament aquell acte de fe, i n'exercien de testimoni, una insigne representació de la flor i nata de València. L'acta de la lectura d'aquella sentència aporta els noms d'alguns d'aquells il·lustres assistents: l'arxireverendíssim Alfons d'Aragó, que llavors era bisbe de Tortosa; Mateu Peres, bisbe cristopolità de València; el magnífic senyor Serafí de Centelles, comte d'Oliva; el germà d'aquest, Querubí de Centelles, senyor d'Aiora, i Pere Maça de Liçana, senyor de Moixent. Finalitzada la lectura de la sentència, el carceller de la Inquisició, Joan Carrasquer, entregà Gabriel Sanç a Lluís Ferrer, lloctinent de governador, i a Jaume Serra, representant de la justícia seglar, que s'encarregà d'administrar-li justícia. Gabriel havia confessat tot el que el Sant Ofici volgué escoltar, i ho feu, segurament, en un darrer intent desesperat per salvar la vida de la seua esposa; i tanmateix, no va servir de res, atés que pocs dies després, el 22 de març de 1492, Gabriel i la seua esposa morien a la foguera en el marc d'una execució multitudinària en què s'ajusticiaren vint heretges (Catalá Sanz & Pérez García 2021: 324-325).

Conclusions

Al llarg de la documentació generada pel Sant Ofici al voltant del procés contra Gabriel Sanç podem comprovar l'efectivitat de l'edecte de gràcia com una eina útil per al descobriment de pràctiques considerades herètiques que practicava un sector de la societat valenciana, en general, i xativina, en particular a finals del segle xv i els inicis del xvi. Les nombroses delacions efectuades entre aquells que s'acolliren al temps de gràcia de 1485 produïren l'efecte contrari en aquells que acudiren a confessar. Perquè, si bé és cert que ho feren amb l'objectiu que la Inquisició els reconciliés —i salvar, per tant, la vida—, les nombroses delacions fetes per aquells que també intentaven salvar-se acabaren, com a Gabriel

Sanç, involucrant-los. Considerem que, tant les llistes dels susceptibles d'ésser heretges que aportaven les delacions en temps de gràcia d'aquells edictes prime-rencs, com les actuacions posteriors, com ara la confecció del Cens Inquisitorial de 1506, són una mostra que els objectius de la instauració de la Inquisició no només eren religiosos —que també—, no només es perseguia l'extirpació d'aquells que atemptaven contra la fe cristiana. L'objectiu, però, tampoc no va ser l'assimilació del col·lectiu dels conversos —que, almenys en el cas valencià, ja s'hi havia pràcticament assimilat—, sinó que s'identificà, s'assenyalà, el grup social dels conversos i contra ells es prosseguí de manera implacable durant les dècades posteriors fins a la seua desaparició. En el fons, el més important no eren les creences d'aquella gent, al cap i a la fi la majoria es mostraven públicament —i molts, també, de cor— com a vertaders creients cristians, sinó l'eliminació d'un grup social. O, almenys, aquesta en va ser la conseqüència directa.

Bibliografia

- BARRIO BARRIO, J. A. (2013) «Los conversos de judío en la ciudad de Xàtiva: creencias y prácticas religiosas (1439-1490) a través de la visión del “otro”», *Medievalismo*, 23, pp. 61-99.
- BORDES, J. (2012) «Els primers edictes de gràcia de la Inquisició valenciana (1482-1589)», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, 73, pp. 645-662.
- CANTERA, E. (2006) «El pan y el vino en el judaísmo antiguo y medieval», *Espacio Tiempo y Forma. Serie III, Historia Medieval*, 19, pp. 13-48.
- CATALÁ SANZ, J. A.; PÉREZ GARCÍA, P. (2021) «La pena capital en Valencia (1450-1500): cifras, espacios urbanos y ritualidades funerarias de la Cofradía de Inocentes y Desamparados», *Revista de Historia Moderna*, 39, pp. 272-334.
- CHAMORRO, J. M. (2006) «El léxico de los judeoconversos según los procesos inquisitoriales», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Hebreo*, 55, pp. 119-140.
- CRUSELLES, E. (2019) «El primer edicto de gracia del tribunal inquisitorial de Valencia (5 de mayo de 1482)», *E-Humanista/Conversos*, 7, pp. 275-297.
- CRUSELLES, J. (2014) «Llegan los inquisidores. Los primeros momentos del tribunal valenciano del Santo Oficio», dins R. Bellveser (ed.), *Joan Roís de Corella i el seu món* (pp. 111-136), València, Institució Alfons el Magnànim.

- GONZÁLEZ SALINERO, R. (2013) «Manos manchadas de sangre: los orígenes cristianos del mito antijudío del crimen ritual», *Collectanea Christiana Orientalia*, 10, pp. 65-82.
- HALICZER, S. (1990) *Inquisition and society in the Kingdom of Valencia, 1478-1834*, Berkeley – Los Ángeles, University of California Press.
- HINOJOSA, J. (1993) «La judería de Xàtiva en la Edad Media», *Espacio, Tiempo i Forma, Serie III, Historia Medieval*, 6, pp. 377-408.
- (2009) «La hora de la muerte entre los conversos valencianos», *Cuadernos de Historia de España*, 83, pp. 81-105.
- MOTIS DOLADER, M. Á. (2020) «La polisemia del pan en las comunidades judías de Aragón: alimento cotidiano y símbolo festivo», *Temas de Antropología Aragonesa*, 26, pp. 81-130.
- MOTIS DOLADER, M. A.; DÍAZ BARÓN, M. G.; PASCUAL, F. J.; SÁNCHEZ ARAGONÉS, L. M. (1990) «Ritos y festividades de los judeoconversos aragoneses en la edad media: la celebración del Yom Kippur o Día del Perdón. Ensayo de etnología històrica», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 61-62, pp. 59-92.
- NARBONA, R. (2012) «El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería», *En la España Medieval*, 35, pp. 177-210.
- NETANYAHU, B. (2005) *De la anarquía a la Inquisición. Estudios sobre los conversos en España durante la Baja Edad Media*, Madrid, La Esfera de los Libros.
- SÁNCHEZ MOYA, M. (1966) «El ayuno del Yom Kippur entre los judaizantes turolenses del siglo XV», *Sefarad*, 26, pp. 273-304.